

De tre säterierna i Kalvsviks socken på 1600-talet

Av Ingolf Berg

I Kalvsviks hembygdsbok 1992 (nr 24) berättas om Hössöhalvön under 500 år. Denna uppsats är delvis en fortsättning och fokuserar framför allt på säterierna i socknen under stormaktstiden på 1600-talet. Sverige var då inblandat i många krig. Dessa påverkade levnadsförhållandena i socknarna med ständiga utskrivningar av soldater, dryga skatter och nya jordägare genom donationer. Under historien har den styrande klassen försett sig med egendomar i form av donationer, förläningar, förpantningar, sålda eller på annat sätt avsöndrade gods, räntor och privilegier. Från tid till annan har dessa förmåner varierat och också dragits in. Redan på 1300-talet företogs godsindragningar av Magnus Eriksson och drottning Margareta och på 1400-talet av Karl Knutsson.

Kyrkan ägde vid slutet av medeltiden över 14 000 hemman i Sverige. Det var då mer än 20 % av den odlade jorden. Jordegendomarna kom att övergå i kronans ägo, genom beslut vid reformationsriksdagen i Västerås 1527. I Gustav Vasas brev 1542 sägs att *"de ägor som obyggde ligger hörer Gud, mig och Sveriges krona till"*. Därmed stadfästes bl.a. att alla häradsallmänningar och kronoholmar var statens egendom.

Sätesgård (eller säteri) var en benämning, använd från 1400-talet, på gård som bebotts av en frälseperson. Det var ett lantgods, som på grund av ägarens (frälsemannens) privilegierade ställning hade befriats från grundskatt och andra skyldigheter som åvilade andra jordegendomar. Antalet sätesgårdar beräknas under senmedeltiden ha varit närmare 500 och vid 1500-talets mitt omkring 370. En medeltida sätesgård skilde sig oftast inte utseendemässigt från en mer välbärgad bondgård. Särskilt i Småland och Västergötland, där det lågfrälse inslaget dominerade, var sätesgårdarna tämligen enkelt byggda med vanliga knuttimrade trähus.

I samband med Erik XIV:s kröning 1561, då varje adelsman fick skattefrihet för en gård, friherrar för två och grevar för tre gårdar, utfärdades särskilda bestämmelser gällande sätesgårdar och man börjar från och med den tiden också använda begreppet säteri för dem. Genom särskilda

adelsprivilegier utfärdade 1569, 1612 och 1644 skapades successivt ett strikt regelverk för hur säterier skulle vara byggda. Kraven på ståndsmässighet blev uttalade och formaliserade. Man kan enkelt uttryckt säga att begreppet sätesgård hör samman med det medeltida frälset medan säteri är kopplat till adelsprivilegierna från tiden efter Gustav Vasas regeringstid (1560). Genom Norrköpings beslut 1604 blev den feodala förläningsformen den enda giltiga, vilket innebar att förläningsinnehavaren måste hos varje ny regent söka konfirmation på sitt gods samt vid försäljning eller förpantning först hembjuda detta till kronan. Efter 1604 skulle således inga donationer som erhållits med full äganderätt för evärdlig tid inte få förekomma. Beslutet efterlevdes emellertid inte och redan på 1620-talet återkom dessa s.k. allodiala donationerna.

Under 1600-talets stormaktsexpansion byggdes säterier i ett stort antal. Med de lågadliga säterierna fuskades det en hel del. I riksrådet klagades det över att "många gör säteri med en halv tunna färg". Man kan säga att metoden var kostnadseffektiv. En adelsman hade nämligen rätten att frikalla alla sina landbönder inom en mils omkrets, den s.k. frihetsmilen, från alla ordinarie skatter till kronan. Själva säteriet och de inom dess "rå och rör" (i samma by) belägna hemmanen befriades även från extraordinarie pålagor och blev s.k. *ypperligt frälse*.

Ladegårdarna var således närbelägna gårdar till frälsehemman med skattebefrielse. Gårdarna brukades av frälsebönder, som arrenderade dem av adeln. I arrendet ingick som regel dagsverken på markägarens gods. Trilskades arrendatorerna kunde de "sättas i kista". Frälsebondens legotid var, liksom kronobondens, vanligtvis sexårig och varje år betalade han arrende (avrad) till sin frälse jordägare. Frälsebondens besittningsrätt var mindre trygg än kronobondens. En frälsebonde kallas också för landbo (frälselandbo).

Stormaktstidens krig var kostsamma med dryga pålagor och utskrivningar för allmogen. 1655 tillmötesgick Karl X Gustav de ofrälse ståndens reduktionskrav, bl.a. efter skrivelser från smålandsbönderna, och genomdrev att alla allodiala donationer gjorda efter 1604 skulle omvandlas till förlänningar enligt Norrköpings beslut. Ett reduktionskollegium tillsattes, men svårigheterna med att upprätta jordeböcker och kungens ständiga krig försenade reduktionen, vilken aldrig till fullo hann genomföras före hans död 1660 och därefter upphörde.

Efter kriget med Danmark 1675-79 stod det klart för Karl XI och hans rådgivare att en statsfinansiell reorganisation var nödvändig. Åren 1682-1686 genomfördes därför det vi vanligtvis menar med reduktionen, då kungen av riksdagen 1680 fick rätt att återta samtliga givna förläningar. 1686 fullbordades reduktionen genom att en retroaktivt verkande räntereduktion för köpe- och pantgods genomfördes, samtidigt som kronan reste krav på de s.k. oköpta räntor som förläningstagaren uppburit. Det praktiska arbetet genomfördes av reduktionskommissionen. Adeln måste återlämna större delen av de donationer som den fått från Gustav II Adolfs och drottning Kristinas tid samt avstå från fullständig skattefrihet på sina gods med undantag endast av själva sätesgårdarna. Vissa högadliga familjer som grundats på 1600-talet blev helt utblottade, medan lågadeln drabbades lindrigare tack vare att donationsgods beslutade i Norrköping, som inbringade mindre än 600 daler silvermynt i årlig ränta, undantagits från indragning.

Genom reduktionen 1680 förändrades förutsättningarna radikalt. Det blev förbjudet att grunda nya säterier och de befintliga utsattes för noggranna rannsakingar. Många sätesgårdar dömdes då "under skatten" för att de inte var ståndsmissigt bebyggda. I vissa fall visade de sig vara rena "papperssäterier", dvs att det inte ens hade gjorts något försök att bygga om gårdarna till säterier. Adels ekonomiska maktställning hade försvagats under en längre tid och 1680 års beslut förstärkte den utvecklingen. Ståndsgränserna började också allt mer luckras upp. Redan under 1600-talets första hälft finns åtskilliga exempel på ofrälse innehavare av frälsejord som byggde säteriliknande gårdar på sin mark. När stormaktstiden var förbi, var också säteriernas tid det. Från 1700-talet intar herrgården säteriets plats som agrarsamhällets främsta statussymbol.

I Kalvsviks socken fanns tre sätesgårdar, Kläcklinge, Hagstad och två gårdar i Kalvsviks by med resp. frälsemännen majoren Jöns Gyllensparre (bodde i Ingelstad), kaptenen William Man (bodde i Kalvsviks Söregård) och majoren Arvid Nilsson (bodde i Lökaryd, Rydaholm sn.). Ingen av frälsemännen bodde således på sina sätesgårdar och dessa saknade, med undantag från Hagstad, en ståndsmissig byggnation. Frälsemannen i Hagstad dog emellertid när säteriet var uppfört och hans manliga bröstarvingar kom senare också att dö i de många kriget.

Frälseman	Sätessgård	Donation	Sätessfriheten indragen	Karl XI:s reduktion
William Man	Hagstad	1621	1660-talet ¹⁾	1683
J Gyllensparre	Kläcklinge	före 1628	okänt ²⁾	okänt
Arvid Nilsson	Kalvsvik	1652	1679	1683 ³⁾

Tabell: Säteriernas ägare och livslängd.

Jordegendomarnas indelning, ägare och brukare

Biskops- och domkyrkoherman samt prebenden är jordegendomar som tillhört kyrkan. Inkomster (avrad) från ett prebende utgjorde lön till någon med annan anställning än präst i kyrka eller skola. Under medeltiden gällde detta domkapitlets ledamöter, efter reformationen biskopar, lektorer och professorer. De flesta prebenden upphörde före 1910.

Frälsehemmanen hade en särställning. Frälsejorden var befriad från grundskatt och brukades antingen av en frälseman (säteri) då ingen beskattning utgick, eller uppläts till arrendatorer s.k. frälsebönder, som fick betala ränta till adelsmannen. Frälsebönderna betalade skatt som uppgick till hälften av den skatt som skattebönderna fick erlägga. De gårdar som adelsmannen själv bebodde och brukade kallades sätessgårdar.

Kronohemman ägdes av staten. Brukningsrätten till kronojord kunde säljas eller ärvas. På 1680-talet fick de flesta kronobönder ärftlig besittningsrätt till gårdarna, en rättighet som dock kunde upphävas av kronan. 1789 stärktes den ärftliga besittningsrätten genom lagstadgad åborätt. Frälseböndens besittningsrätt var något svagare än kronoböndens. Efter reduktionen på 1680-talet fick kronobönderna rätt att friköpa sin jord. Dessa bönder blev då skattebönder och hemmanet skattehemman. Som exempel kan nämnas Kalvshaga Björsagård och Kalvshaga Norregård som skatteköptes 1696.

1) Donerades till Per Lennartsson Ulf sax som frälsejord.

2) Säteriet bestod endast av ett oskattelagt torp. Kom att ägas av Per Jönsson Gyllensparre, hans son Jöns Gyllensparres och därefter hans dotterson Göran Rosenbielke.

3) Förlänades Arvid Nilsson änka under livstiden, till 1702.

Skattehemman var gårdar som innehades av självägande bönder, s.k. skattebönder. Krono- och skattebönderna var skyldiga att betala årlig ränta och extra pålagor till kronan, t ex skyldighet att hålla kronan med och utfodra hästar. En skattebonde kunde inte som frälset arrendera ut sin mark. Om en skattebonde inte längre brukade sin jord eller betalade skatten kunde han förlora marken. Jorden blev då kronojord.

Tidiga gårdar och jordägare i Kalvsvik

Arvid Trolle till Bergkvara hade under slutet av 1400-talet två gårdar i Kalvsvik, en i kyrkbyn och den andra var Tjugoboda som inte gav någon avrad (ränta). Kalvsviks by brändes och rövades av danskarna 1612. I Jordeboken 1613 (sid. 12) anges:

3 skattehemman	Bränt
2½ skattehemman	Rövat
2 kronohemman	Bränt och rövat
1 kronohemman	Bränt

1627 fanns i Kalvsviks socken 19 frälsehemman, 23 skattehemman och 28 kronohemman. Kalvsviks by bestod enligt 1622 års jordebok av nedanstående åtta hemman. Vid denna tidpunkt bodde kaptenen William Man i Kalvsviks by, Söregården, som tillhört hans hustru Kristin Ulfsax.

1 hemman är av f.d. domkyrko- hemman (troligen Andersgården)	1 lispund smörränta
1 " Olof Nilsson(Olofsgården)	4
1 " krono	1
1 " prebendehemman	1
1 " frälse, Kristin Ulfsax	-
1 " frälse, Olof Stråle	-
1 " frälse, under Sunannvik (Lars Sparre)	-
1 " skatte	

Tabell: Gårdar i Kalvsviks by 1622 och deras erlagda smörränta.

Stora jordägare under 1600-talet i Kalvsvik var familjen Ulfsax med Osaby i Tävelsås, Getnö i Tingsryd kommun och Trehörna Söragård i Urshult som huvudgårdar. Per (son av Lindorm den äldre) Ulfsax deltog,⁴⁾ liksom Christopher Andersson Stråle (Gyllen)grip, i striderna mellan hertig Karl och kung Sigismund på den senares sida. Han följde 1598 Sigismund till Polen och dog där efter 1606. Alla hans gods, med 180 gårdar drogs då som straff in till kronan och skänktes 1606 till amiralen Amund Hansson, sedan en del som varit pantsatt återlösts. Sonen och junkern Lindorm (Lennart) den yngre Ulfsax ⁵⁾ återfick 1617 sin fars gårdar. 1633 hade hans son Per Lennartsson Ulfsax på Osaby till frälse landbo bl.a. 3 gårdar i Kalvsviks by, Kalvshaga, Kläcklinge, Ekamåla, Bräkenskalla och Håres-torp.

William Mans säteri

Frälsehemmanet Söregården i Kalvsviks by hade länge haft samma ägare som säteriet i Osaby.⁶⁾ Genom arv skildes gården därifrån omkring 1620 och tillfördes Kaptenen William Man (d.1632) å hans hustru Kerstin Ulfsax vägnar. Enligt 1622 års tiondelsslängd brukade han själv Rävsjö med Hagstad och Skärvudden såsom rå- och rörsheggar. I avkortningslängderna 1623-1631 redovisas Söregården i Kalvsvik såsom hans säteri. Efter William Mans död förlorar Söregården sina sätesprivilegier och kom senast 1636 ⁷⁾ att tillhöra Kerstin Ulfsax halvbroder Jöns Gyllensparre (d.1685) till Ingelstad men redovisas från 1650-talet i jordeböckerna under dennes halvbroder Peder (Lennartsson) Ulfsax (d. före 1686), vars barn Peder Ulfsax (d.1720) och Brita Ulfsax (d.1737) år 1707 sålde Söregården (då förmedlad till ½ mantal) till Jöns Gyllensparres dotterson Göran Rosenbielke (d 1709). Kalvsviks Söregård hade ingen karaktärsbyggnad, vilket var ett krav för att kunna upprätthålla sätesprivilegierna.

4) Upptagen i register över Sveriges adel 1586. Gift med Britta Nilsdotter som fängslades 1696 för mordet på en djäkne på sin gård och ånyo fängslad och avrättad 1603.

5) Fader till Kristin Ulfsax, gift med William Man i förtsa giftet och Olof Andersson Sjöblad i andra giftet.

6) Almqvist, Frälsegodsens. 179.

7) Krigsarkivet: Rustningslängd.

Gustav II Adolf förlänade löjtnanten William Man genom brev i Norrköping den 12 november 1621 "*för flitigh och throgen tienst honom och hans manliga äkta bröstarvingar till evärdelig ego två gårdar uti Kalvsviks socken af Kinnevalds härad, Räfsjö och Hagsta*⁸⁾ med ett torp, Skorfudden benämnt, att dem under adliga privilegiers rättighet obehindrat besitta, nyttja och behålla". Bl.a. åren 1623 och 1624 anges dessa som Capitenis William Mans ladegårdar till Kalvsvik.⁹⁾ Kalvsvik Söregård, som Kristin Ulf sax förde med sig vid giftermålet med William Man, blev till en början deras boställe och sätesgård innan karaktärsbyggnaden uppfördes i Hagstad i slutet av 1620-talet. Därutöver ingick hela Kalvshaga by med fem gårdar.¹⁰⁾

Följande nio gårdar¹¹⁾ (donerade anges med fet stil) innehade William Man i Kalvsvik vid sitt frånfalle 1632/33:

Skattehemman	Erik i Kalvshaga	1 mtl
"	Måns i Kalvshaga	1 mtl
Biskopshemman	Jöns Torsson i Kalvshaga	1 mtl
"	Per Månsson i Kalvshaga (förmedlat till ¼ mtl)	1 mtl
"	Sigfrid i Hagstad (förmedlat 1682 till ¾ mtl)	1 mtl
Domkyrko hemman	? i Kalvshaga (förmedlat till ½ mtl)	1 mtl
Kronohemman	Måns i Rävsjö	½ mtl
"	Niels i Skärvudden	½ mtl
Frälsehemman	William i Kalvsviks by, Söregården (förmedlat 1707 till ½ mtl)	1 mtl

Tabell: William Mans gårdar i Kalvsvik. Förmedling avser nedsatt skatteförmåga.

8) Torpen var oftast belägna i utkanten av byns mark eller allmänningar och nyttjanderätten uppläts mot dagsverken. På 1600-talet var många torp jämförbara i storlek med mindre hemman och skattelades också senare som självständiga fastigheter (1/2-1/4-dels mantal för Skärvuddens del.

9) Boskapslängdr utfärdade i Kalvsviks presgeld, Krigsarkivet

10) Kalvshaga Björsagård (3/4-dels mantal och Kalvshaga Norregård (1 Mantal) skattelades den 3/5 1698, dvs friköptes av självägande bönder.

11) Källa, Jordeböcker, mantalslängder och boskapslängder.

Enligt Kinnevalds dombok 1622 nämns en "kaptensfru" som äger en gård i Kalvsviks by och en gård i Skjurskvarn. Det är troligen Kristin Ulf sax och det samlade antalet gårdar under säteriet uppgår då till 10 stycken. 1629 ägdes Skjurskvarn av Osaby och kvarnen skattelagd med 6 tunnor. Kvarnrörelse har troligen bedrivits där sedan 1400-talet¹²⁾

William Man ägde således, utöver de donerade gårdarna, via sin hustru hela Kalvshaga by, en gård med kvarn i Skjurskvarn och hade sin bosättning i Kalvsviks by (Söregården var frälsegård) under tiden som sätesbyggnationen uppfördes i Hagstad. Hagstad hade två brukare/arendatorer i Norregården och en i Södregården. De två biskopshemmanen i Kalvshaga by var tämligen fullsuttna gårdar med 5 lispund i smörränta vardera (totalt 85 kilo). Två av gårdarna i Kalvshaga by var i sämre skick då de senare förmedlades (nedsatt skatteförmåga) och erlade ingen smörränta. De 9 gårdarna omfattade 8 mantal före förmedling och brukades av 11 bönder. Den totala smörräntan uppgick till 18½ lispund, nästan 160 kilo (exkl. Skjurskvarn). William Man lät uppföra en ståndsmässig sätesbyggnation i Hagstad Norregård som fanns mellan åren 1630-1742.

Kaptenen William Man, hustrun Kristin Ulf sax och barn

William Man kom från Skottland och var en av Gustav II Adolfs legoknektar i det 30-åriga kriget som värvats till den svenska hären. Han blev den första kompanichefen för Kinnevalds kompani under det nyuppsatta Kronobergs Infanteriregemente på 1620-talet. Tidigare fanns Smålandsregementet i Kalmar, där William Man också tjänstgjort. Utmärkande för de småländska regementena vid denna tid var det starka inslaget av utländska legoknektar.

Det var skottar, engelsmän och adelsmän från de baltiska provinserna som sattes att leda de småländska bondeknektarna.¹³⁾ William Man hade sannolikt en broder som var legoknekt under det 30-åriga kriget och därefter, Jakob (Joakim/Jochum) Man¹⁴⁾ I rullorna återfinns också Hieronymus Man¹⁵⁾ med ovisst släktförhållande.

12) Se Kalvsviks Hembygdsförenings hemsida. 1640 sålde Kerstin Ulf sax Kullekvarn till Jöns Gyllensparre.

13) SE även historia om Småland, L-O Larsson sid 155 ff.

14) Källa krigsarkivet. Jakob Man var fänrik hos skotten Patrik Ruthwen vid Smålands regemente i Kalmar 1623-1626 och därefter löjtnant vid de Lavas kompani. Banérs regemente i Östergötland 1627. I rullorna 1641-1645 anges han som kaptén vid Österbottens regemente. År 1645 anges han som "kasserad av krigsrätten" och i Krigskollegiums registratur 1646 finns noterat att han har "fullmakt att vara regementskvartermästare utan fullmakt".

I Krigsarkivets rullor anges att William Man vid 24 -29 års ålder var löjtnant under kapten Robert Douglas¹⁶⁾ kompani (1614-1617) och under kaptenen Georg Cummings fans 1618 och 1619, båda inom Västgöta regemente. År 1622 utnämndes William Man vid 32 års ålder till kapten under skotten Patrik Ruthwen¹⁷⁾ vid Smålands regemente i Kalmar, därefter 1623 under Herman Wrangel¹⁸⁾ (från Skokloster gård i Sörmland) och 1626 under Tomas Muschamps, som kompanichef för Kinnevalds kompani, vid Kronobergs infanteriregemente som då bildats genom splittring av Smålands storregemente. År 1627 beviljades William Man avsked för sjuklighet, sannolikt efter ett slag över högra ögat som han fick 1621 vid det med framgång krönte fästningsanfallet på Riga då han blev enögd. Slaget vid Riga inleddes den 13 augusti och pågick till den 13 september 1621. Det var det första efter konstens alla regler utkämpade och med lyckligt resultat krönte fästningsanfallet som en svensk här/armé genomfört. Det var också inledningen på den svenska ockupationen av Livland som varade till 1721. Riga blev då den största staden i riket tillsammans med Stockholm och Tallinn. Göteborg grundades senare av Gustav II Adolf och Malmö var danskt. Den svensk-polska unionen upplöstes formellt men Sigismunds anspråk på den svenska kronan kom att bestå ännu några år.

De utländska krigsherrarnas övermod mot allmogen var påtaglig och gällde också William Man. Ett par av honom förolämpade bönder, Måns och Sven i Helgåkra, tog själva ut sin hämnd vid ett sammanträffande i Växjö hos byfogden. Domboken¹⁹⁾ berättar först, huru bönderna började ordkasta med William Man, som svarade dem spotskt och hånfullt och slutligen hotade att sätta dem i kronans järn. Då utbrast Sven: "Det ska

15) Han var 1621 fänrik vid kapten Rynninga kompani, löjtnant vid Gustav Horns regemente Norrland 1624, fänrik vid Hovregementet 1624, löjtnant vid Jakob Duwalls regemente Norrland 1625 och reformerad löjtnant hos Filip von Mansfelts 1630.

16) Blev greve och donerades 1652 bl.a. Baggagården i Kalvsviks by.

17) Patrik Ruthwen blev 1621 chef över det småländska storregementet på 1200 man. Han deltog med tapperhet i Rigas belägring samt bevistade även 1622 års fälttåg. Regimentet delades 1623 i tre delar och de nya skulle bestå av 24 kompanier vardera. När rykten om en polsk landstigning uppstod våren 1623 och kustförsvaret behövde förstärkas förde Ruthwen befälet i Kalmar. Han var kalvinist (Gustav II Adolf försvarade den protestinska läran) och deltog i ett flertal slag därefter. Han ämjtöt stort förtroende hos kungen och återvände till Skottland på sin ålders höst, men blev utfattig. Vädjade hos kungen om hjälp med att placera sina barn i svensk krigstjänst, vilket bifölls.

18) Herman Wrangel, född 1584 eller 1587, död den 11 december 1643 var en svensk militär av estniskt ursprung. Han utsågs till fältmarskalk 1621, riksråd 1630 och generalguvernör i Livland 1643.

19) Kinnevalds härads dombok 1621-1623.

dig faen förbjuda" och tog genast till kniven. Då tog löjtnanten om båda händerna på Sven och höll honom fast och förde honom mot förstugudörren, och i det samma slet sig Sven lös med handen och sade: "Nu ska jag se ditt hiertablod". Då gav sig löjtnanten till rygga och tog till värjan, och i detsamma kom Måns i Helgåkra ut och slog honom i huvudet med bössan, så att stocken gick sönder och löjtnanten stalp omkull över en svinaho och strax kom det andra slaget, och hugget drabbade fram över huvudet i hon, så att bössan gick uti tu stycken. Och sedan kommo bönderna på deras hästar och redo av staden och hem.

William Man hamnade sannolikt i Kalvsvik då han lärt känna bröderna till sin blivande svärfar och blivande hustruns halvbroder Jöns Persson Gyllensparre till Ingelstad i Kalmar. William Man gifte sig med Per Lennartsson Ulfsax syster Kristin Ulfsax.

I Svenska Adels Ättetavlor²⁰) står att Per Lindormsson (Ulfsax) - död i landsflykt i Polen efter 1606 - hade en dotter, Kerstin, gift med kapten vid Kronobergs regemente William Man till Hagstad, Kalvsviks sn, som han erhöll 1621 i donation, f 1590, död 1632 eller 1633. Detta är emellertid felaktigt. Enligt Kinnevald härads domböcker så är denna Kerstin dotter till Lindorm (Persson) den yngre Ulfsax av Osaby, Tofta sn (numera Tävelsås sn) och hans hustru Karin Andersdotter (Stråle af Ekna).²¹

Släkten Ulfsax, ätt nr 107 i Riddarhuset, var ägare av Osaby, Tävelsås sn., från 1500-talet till 1720 då det inte fanns några manliga arvingar kvar. Ulfsaxarna var stora jordägare i Kalvsviks socken. År 1633 hade Pär Lennartsson Ulfsax²²) till frälse landbor bl.a. Kläcklinge,²³) Ekamåla, Bräkenskalla och Hårestorp samt hemman i Kalvsviks by. I PG Veides artikel Främmande folkelement i Kronobergs län i Kronobergsboken 1935 (då kallad: Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok, sid. 100-101) refereras till , en odaterad skrivelse i riksarkivet av William Mans svåger Per Ulfsax.²⁴) Av denna framgår att William Man och Kerstin Ulfsax hade flera barn, även söner. Dessa söner nämns vara döda utomlands. I krigsarkivets rullor återfinns Johan,²⁵) Christian²⁶) och Kristoffer²⁷) Man.

20) Källa: Gustav Elgstierna del VIII, sidan 497, adliga ätten Ulfsax, tabell 5. Per Lindormsson (den äldre Ulfsax) var således Kristin Ulfsax farfar.

21) Släktforskning kring Olof Siöblad bekräftar att Kerstin Ulfsax var dotter till junkern Lindorm Persson Ulfsax och Catarina Stråle af Ekna (död 1635) i hennes 2:a gifte före 1611. Gyllengrip är en utgrening av den urgamla adelsätten Stråle af Ekna - Kerstin Ulfsax halvbror hette Jöns Gyllengrip. I Elgstierna anges att Kerstin (g m löjtnanten Olof Andersson Siöblad (1605-1695) är dotter till Lindorm (eller Lennart) den yngre Ulfsax till Osaby i Tävelsås, Getnö i Almundsryd och Trehörnan i Urshult som han återfick före 1617. Kerstins mor Catarina Stråle af Ekna hade före 1611 varit gift med Per Jönsson Gyllensparre.

I Kinnevalds dombok 1656 omtalas även sönerna, utan att deras namn anges, och att endast dottern Maria Wilhelmsdotter (död 1681 - begravd 23/1) var i livet. Denna dotter var gift med Nils Månsson i Hagstad, vilken långlig tid tjänat kronan.²⁸⁾ Paret, som hade många barn, bodde i Hagstad och deras barn övertog brukandet av gården. Många Kalvsviksbor härstammar härifrån, men är svåra att spåra då kyrkoböckerna är bristfälliga.

Efter William Mans död gifter år 1634 Kerstin Ulfsax om sig med adelsmannen Olof Siöblad (1605-1695) till Gemmatorp i Lekeryds sn, löjtnant vid Skaraborgs regemente.²⁹⁾ De får fyra gemensamma barn, det äldsta (Per) född 1637. Tillsammans med barnen i första äktenskapet med William Man får hon minst 7 barn. Olof Siöblad dog i Gemmatorp och är begravd i egen murad grav på norra sidan av altaret i Lekeryds kyrka, där hans vapen uppsatts.

1640 sålde Kristin Ulfsax Kulle kvarn i Kalvsviks socken till sin halvbroder Jöns Gyllengrip. Som änka efter William Man kunde hon förfara med Kalvsvik Söregård och gårdarna i Kalvshaga by som hon ville, men inte med de donerade gårdarna (Hagstad, Rävsjö och Skärvudden) som skulle tillfalla William Mans manliga bröstarvingar.

1620 brukades Hagstad av två frälsebönder, Sigfrid i Hagstad och Trued i Hagstad. Sigfrid dog omkring 1641 och hans son Nils Sigfridsson bistod i arbetet fram till 1630, varefter han övertog brukandet av Skärvudden fram till år 1647.

22) Son till Lindorm (eller Lennart) den yngre Ulfsax som avrättades i Jönköping för mord och svåger till William Man.

23) Källa Riksarkivet: 1650 års jordebok anger Kläcklinge som sätesgård med Jöns Gyllensparre som ägare. Skatten begränsades emellertid till 2 årliga hästar och 2 konungshästar (till kavalleriet). Smörränta, dagsverken och penningar erlades inte.

24) Biografica U6 under Ulfsax.

25) Johan Man var löjtnant vid Kr. D. von Dohnas infanteriregemente 1657.

26) Christian Man utnämndes till löjtnant 1661 vid Bohus-Jämtlands kavalleribataljon. Han dog som löjtnant vid samma regemente 1668 eller 1669. Det finns noterat att Christian Mans svärmoder Ingrid Olofsdotter beviljades "på behaglig tid hemmanet Forsen anseende därav att Man och hans hustru för kort tid sedan efter varandradött och lämnat många små fattiga, fader- och moderlösa barn efter sig".

27) Kristoffer Man var korpral vid Upplands kavalleriregemente och därefter kornett vid Anhaltska kavalleriregementet 1656, där spåren slutar.

28) Källa Riksarkivet; Kinnevalds dombok 1673, folio 21.

29) Websida om Getnö gård.

Måns Nilsson (Måns i Hagstad) efterträdde Trued i Hagstad som frälsebonde år 1627 och blev kvar där till slutet av 1670-talet, i ca 50 år. Han var gift med Elin Sunesdotter och de hade bl.a. barnen Ingeborg (född på 1620-talet), Sune, Kristin, Nils och Hans Månsson som senare gifter sig med Maria (Marit) Williamsdotter, William Mans dotter.

Hans Månsson övertog brukandet av Rävsjö 1648 och 1669 även Hagstad och var således frälsebonde i drygt 30 år. Han dog den 30 januari 1686³⁰⁾ i Rävsjö. Maria Williamsdotter gifte sig således med frälsebonden på Rävsjö. Gården, liksom Hagstad, ägdes av hennes morbror överstelöjtnanten Per Lennartsson Ulfsax till Osaby innan de blev indragna till kronan.

Herman Wrangel (tysk-baltisk adelsläkt) var ägare till Skokloster gård och på det av sonen Gustav Wrangel senare uppförda slottet finns idag en samling porträtt av samtida krigsmän ifrån bl.a. Smålands regemente i Kalmar. Inför ett polskt krigshot 1623 omorganiserades den svenska hären. Herman Wrangel fick som ståthållare försvaret av Kalmar och Smålandsregementet i Jönköping på sin lott. Krigsmolnen skingrades emellertid och tiden användes till flitig bygghusskap av Kalmar fästning och kartritaren Karill fick tid över för att avporträttera officerarna.

Porträttet av William Man, som är i naturlig storlek, visar honom enögd och klädd enligt den tidens barockmode, framhållande en fyllig figur och hög midja, s.k. putmage. Klädedräkten är mycket färggrann och bland detaljerna kan nämnas broderade strumpor, skorosett, axelskärp med höftrossett samt stärkt spetskrage och spetsgranering på ärmarna. Han har även en för den tiden mer gammalmodig frisyr, med håret längre på vänster sida. I den övre högra kanten på porträttet finns en vapensköld, sannolikt påhittad vid målningstillfället. Valspråket "WIWA HOMO" betyder leve människan och i vapnet finns en "vildman" med en treudd och ovanför hjälmprydnaden sitter ytterligare en "vildman". Kalvsviksborna kallade honom "villeman" från småländskans "vill å sig", dvs. vild av sig.

*Bild till höger: William Man
(1590-1623/33), Skoklosters
porträttsamling*

30) Kalvsviks kyrkoböcker, dödsbok 1686.

William Mans svärföräldrar blev avrättade

Junkern Lindorm eller Lennart (Persson) den yngre Ulfsax återfick fädernegårdarna Osaby, Getnö och Trehörna Sörågård 1617 efter sin far Per (son till Lindorm den äldre) Ulfsax som blivit adlad 1586. Fadern hade följt med kung Sigismund (som var katolik) till Polen och var gift med Brita Nilsson. Sigismund var kung över både Sverige och Polen men tvingades överge den svenska kronan till hertig Karl (Karl IX). Modern fängslades 1596 för mordet på en djäkne (student) på sin gård och avrättades 1603. Junkern (William Mans svärfar) växte upp på mödernegården Holma i Lemhults sn. och angavs 1606 för "förädeliga brev" som han fått från sin fader i Polen, men ej uppenbart, varför han måste rymma ur riket, men fått nåd och återkommit. Junkern hade ingen militär rang, även om han omnämns som överstelöjtnant i en del skrifter.

Lindorm (den yngre) Ulfsax gifte sig med Catharina Stråle av Ekna (död 1635) före 1611 i hennes andra giftermål. Hon hade i sitt första äktenskap varit gift med Per Jönsson Gyllensparre till Ingelstad (och även innehavare av Kläcklinge). Lindorm och Catharina får dottern Kristin (som gifte sig med William Man i sitt första gifte) och ytterligare sex döttrar samt två söner. Av sönerna blev den ena ihjälslagen och den andra, Per (Peder Lennartsson) Ulfsax, övertog 1638 efter faderns avrättning Osaby m fl. gårdar.

Junkern var en vild sälle som tillsammans med sina bröder, Kristins farbröder, Gustav (senare kapten) och Nils (senare kornett) gjorde sig skyldiga till upprepade våldshandlingar mot sina underlydande. Sedan det uppenbarats att han anstiftat och låtit utföra ett mord på underfogden Sven Bosson i Stenslanda, fängslades han på Osaby och fördes av landshövdingen till Göta hovrätt i Jönköping för rannsaking 1638. Han dömdes till döden och avrättades där samma år. William Mans svärfar blev således, efter hans död, en mördare vilket sannolikt också förklarade "oredan i böckerna" kring Kristin Ulfsax far. Det var inte något man ville lyfta fram i adelskretsarna, liksom att fadern även saknade (militär) rang.

Hagstad säteri - uppbyggnad, skatt och brukare

Enligt besiktningsprotokollen³¹⁾ innehöll karaktärsbyggnaden tre stycken sätessugor och två kamrar, tämligen behållna. Byggnaden var 28 alnar lång och 11 alnar bred, dvs. 16,7 meter lång och 6,5 meter bred eller 109 kvm i yttermått. Huset hade troligen ett sadeltak med torv och näver och var förmodligen den största mangårdsbyggnaden i socknen vid den tiden.

I Hagstad fanns under säteriperioden dessutom två bodar (ladugårdar), en badstuga och en kölna (för malt- och linberedning). Åkern uppgick till 6 tunnland och äng fanns till 40 lass hö och humlegård (för ölbrygging) till 40 stänger. Ollonskog till svinen var det ont om på häradskogen och en skvaltqvarn för att mala säden var belägen vid ett dike från myren ca 100 meter söder om gamla vägen till Oxbacken, där Hagstad gränsar mot Kalvshaga allmanning. Resterna av anläggningen och uttjänta kvarnstenar på platsen försvann vid en rensning av diket med grävmaskin på 1960-talet. Sätetsbyggnaden uppfördes under slutet av 1620-talet genom dryga dagsverken av bönderna i ladegårdarna. Några av dem fick vandra den långa vägen från Kalvshaga, Rävsjö och Skärvudden till Hagstad. Kartmaterial från 1683³²⁾ visar att byggnation fanns på såväl Norra- som Södergården.

1724 anges "*Capiteinsbostället otjänligt befunnet*" och 1739 "*bostället utdömt*" i besiktningsprotokollen. Karaktärsbyggnaden var då efter mer än 110 år i dåligt skick. Den ersattes av två nya boningshus 1742. Dessa var betydligt mindre, ca 50 kvm i byggyta vardera, och belägna mittemot varandra på ungefär samma plats som nuvarande mangårdsbyggnad. 1735 påbörjades uppförande av en ny ladugård i U-form, där två av byggnaderna var sammanbyggda i en vinkel och den tredje fristående.

Ladugården kvarstod delvis till 1940-talet. Av säterierna i Kalvsviks socken under 1600-talet var det endast Hagstad som hade en ståndsmässig byggnation, s.k. karaktärsbyggnad, men där bodde ingen frälseman.

Årlig ränta

Den årliga räntan var en grundskatt och dess storlek bestämdes efter hemmanets värde (avkastning). Räntan betalades dels i reda pengar, dels i naturprodukter. Utöver skatt till kronan, betalade varje hemman även ett tiende till kyrkan. Efter reformationen (1539) tog kronan en del av detta tiende. Om nu inte allt detta räckte, så hade bönderna även att utföra skjutsplikt och betala extra pålagor. Kung Erik befriade dock skatte- och kronobönderna från årliga räntors pålagor under den tid de själva drog ut i fält. De bönder, som hade söner och drängar, vilka tjänstgjorde som solda-

31) Besiktningsprotokoll 1724 ff. Krigsarkivet.

32) Lantmäteriet i Växjö.

ter, befriades också från dagsverken och skjutsplikt under den tid som soldaten var ute i fält. Den årliga räntan registrerades i jordeböckerna. För Kalvsviks socken går dessa tillbaka till 1631. I 1642 års jordebok finns även noterat vilka förtroendemän som det fanns i socknen, de så kallade sexmännen eller kyrkotioendemännen, tillsammans med deras bomärken då de inte varit skrivkunniga. Sexmännen deltog också vid utskrivningen av soldater och dessa var Håkan Nilsson i Formetorp, Håkan i Bräkenskalla, Håkan i Frännafälle, Nils Månsson i Rävsjö, Nils i Kolaryd och Nils i Skärvudde. Räntan var i stort sett oförändrad under hela 1600-talet och uppgick till:

	Hagstad (1 mtl)	Rävsjö (½ mtl)	Skärvudden (½ mtl)
Penningar (daler/öre)	1-2	-	-
Lispund ³³⁾ smör	2	1 ½	1
Dagsverken	6	3	3
Årliga hästar	6	4	2
Koningshästar	2	1	1

Skärvudden erlade 1 ½ och Rävsjö 1 lispund i smörränta, tillsammans drygt 20 kilo. Som jämförelse redovisas nedan den årliga räntan för sätesgårdarna Agnäs och Kläcklinge³⁴⁾ som då även hade ladegodset Hårestorp.

	Agnäs (1 mtl)	Kläcklinge (½ mtl)	Hårestorp (½ mtl)
Penningar (daler/öre)	2-3	-	-
Lispund smör	6	-	-
Dagsverken	6	-	-
Årliga hästar	6	2	2
Koningshästar	2	2	2

33) Ett lispund motsvarar 8,502 kilo. Smörräntan används ofta som ett enkelt mått på gårdens storlek.

34) Riksarkivet, jordeböcker: Kläcklinge donerades till Jöns Gyllensparre till Ingelstad c:a 1640 och reducerades på 1660-talet.

Brukare, djurbesättning och odling på William Mans donerade gårdar³⁵⁾

1621 brukades Hagstad av bönderna Jöns Toresson (som hade inhysesmannen Trued inneboende) och Sigfrid i Hagstad. Djurbesättningen i Hagstad omfattade ca 125 djur, bl.a. 2 hästar, 2 stod, 24 kor, 9 svin, 2 grisar, 4 ungsvin, 18 får, 7 ungfår och 1 risbit (bock). Utsädet uppgick till 7 skäppor³⁶⁾ (ca 170 liter) och åkersäd till 6 tunnor (ca 880 liter) på bägge gårdarna. Norregården var något större än Södregården, både avseende djurbesättning och odling. Bocken och tjuren fanns också på Norregården. Trued hade 2 kor och 2 stutar.

År 1629 hade djurbesättningen minskat till 1 fole, 9 kor, 4 stutar, 6 grisar, 6 svin och utsädet uppgick till 6 skäppor (ca 150 liter). År 1631 fanns 1 ungstod, 1 fole, 8 kor, 2 svin, 3 grisar, 8 getter och 3 skäppor åkersäd (ca 73 liter). Gården (sannolikt Hagstad Södregård) brukades av Måns i Hagstad medan Sigfrid resp. Nils övertagit brukandet av Skärvudden - under tiden som uppförandet av sätesbyggnationen pågick i Norragården.

År 1632 hade Sigfrid återvänt till Hagstad och i Norragården fanns det då 1 stod, 1 ungstod, 2 oxar, 6 kor, 2 stutar, 4 kvigor och 3 tunnor (440 liter) åkersäd samt 6 skäppors (ca 146 liter) utsäde. Södregården brukades av Anders i Hagstad som hade 2 oxar, 3 kor och utsäde till 2 skäppor (49 liter). Sätesbyggnationen torde således ha varit färdigställd omkring 1630 då William Man sannolikt också flyttade till Hagstad.

Skärvudden brukades av Måns och hade år 1621 en djurbesättning på 1 oxe, 3 stutar, 4 kor, 2 grisar, 1 fole, 13 getter, 6 får, 5 ungfår. Utsädet uppgick till 4 skäppor (98 liter). År 1629 hade Skärvudden 1 stod, 2 oxar, 6 kor, 3 grisar, 2 får, 2 getter, 2 ungetter och åkersäden uppgick till 3½ skäppor (86 liter). Gården brukades då av Sigfrid. År 1631 var brukaren Nils i Skärvudden och det fanns 1 ungstod, 1 fole, 2 oxar, 8 kor, 3 får, 4 ungfår, 2 svin, 2 grisar, 6 ungrisar och utsädet uppgick till 7 skäppor (170 liter). År 1632 var Nils kvar och hade 1 ungstod, 6 kor, 2 stutar, 4 kvigor, 3 getter samt 3 tunnor åkersäd (439 liter) och 4 skäppor utsäde (98 liter).

35) Uppgifterna har hämtats från boskapslängderna. Längderna omfattar endast klövdjuren (inte höns, gäss ed). Djuren var betydligt mindre på 1600-talet än idag.

36) En skäppa struket mått var i Småland 1/6-dels tunna, dvs 24,4 liter. En tunna struket mått var 146,6 liter

Rävsjö brukades 1632 av Måns och det fanns då 1 stod, 1 ox, 7 kor, 3 stutar, 5 kvigor, 5 får, 3 ungfår, 3 risbit, 12 getter, 4 ungetter, 1 svin, 2 ungsvin, 3 tunnor (439 liter) åkersäd och utsäde till 8 skäppor (195 liter).

På gårdarna fanns det även kålgårdar och några äppelträd samt humlestänger. Starrvallslåtter på maderna och hamling av träden gav extra foder till djuren. Skogen hade inte något större värde med undantag för vedbrand (bränsle), lövbrott och skogsbete. Fisket i sjön Åsnen var desto viktigare. Svedjebruk förekom men uttag av ek, som vid straff var förbehållet kronan för skeppsbyggnad, försvårades av transportererna. Någon ollonskog där svin kunde släppas fanns inte i någon större utsträckning.

Per (Peder Lennartsson) Ulfsax övertar William Mans donerade gårdar

P G Vejde anger att Hagstad efter William Mans död innehades av hans svåger överstelöjtnant Per Lennartsson Ulfsax till Osaby, som 1660 fick gården i donation från kronan. Hagstad var frälsehemman 1629-1632 och upptas därefter fram till 1660-talet som frälsehemman med noteringar som "*Välborne William Man till sätessgård genom brev den 12 november 1621 i Norrköping*", "*Kapten William Man bekommet med conditioner*", "*William Mans sätessgård*", "*William Man till frälse*" eller liknande formuleringar. Efter 1660 noteras "*donerat till Per Ulfsax* (även kallad Pehr/Peder Linnartsson Ulfsax)" för de donerade gårdarna, ibland tillsammans med ovanstående noteringar. Det förekommer även att gårdarna noteras som frälse-, skatte- eller kronohemman i olika källmaterial fram till 1686, vilket sannolikt beror på att det fanns en viss oreda och att det skedde avskrifter av tidigare uppgifter.

Per Lennartsson Ulfsax (1619 -1690)³⁷⁾ fick den 15 november 1649 och den 15 september 1650 av drottning Kristina tillsammans 18 hemman i Småland i donation, emot det att han avstod en lönefordran han förmenade sig ha för sin tjänst i Tyskland, vilka hemman dock senare reducerades.³⁸⁾ Han fick emellertid behålla Klockaregården och Söregården i Kalvsviks by.

Först 1668 eller 1669, då William Mans manliga bröstarvingar gått bort utomlands i krig, torde Hagstad, Rävsjö och Skärvudden kunnat bli donerade till hans svåger Per Lennartsson Ulfsax. Då hade William Mans sist kvarvarande son och bröstarvinge, Christian Man, utnämnd till löjtnant 1661 vid Bohus-Jämtlands kavalleribataljon, dött som löjtnant vid samma

regemente 1668 eller 1669. Det finns noterat att Christian Mans svärmoder Ingrid Olofsdotter beviljades "på behaglig tid hemmanet Forsen anseende därav att Man och hans hustru för kort tid sedan efter varandra dött och lämnat många små fattiga, fader- och moderlösa barn efter sig".

Då det rådde osäkerheter kring om William Mans barn levde eller inte i krigens kom hans donerade gårdar att "förvaltas" av svågern och ägandet övergick sannolikt omkring 1660. Barnens mor Kristin var omgift. Jordeböckerna och mantalslängderna är inte entydiga och osäkerhet finns avseende såväl jordägare som brukare. Det är emellertid alldeles entydigt att Per Lennartsson Ulfsax övertog gårdarna.

Hagstad blev kronohemman i samband med Karl XI:s reduktion. "Cronan behålt, $\frac{1}{4}$ förlänt ialt" står det i jordeboken 1682. Samma år anges i jordeboken att $\frac{1}{2}$ mtl Rävsjö och $\frac{1}{2}$ mtl Skärvudden "donerat Peder Lennartsson Ulfsax" men dessa gårdar dras också in något år senare för att bli fänriksboställen vid Kronobergs infanteriregemente. I samband med indragningen förmedlades också Hagstad, från 1 till $\frac{3}{4}$ mantal, varav Norregården $\frac{1}{2}$ och Södergården $\frac{1}{4}$.

Torpetabeleringar under Hagstad

Med undantag för gårdarna Hagstad och Agnäs, torpet Sundet och någon backstuga var Hössöhalvön helt obebyggd fram till mitten av 1700-talet. Halvön bestod då till största delen av häradsallmänning. Torpbyggnation startades under slutet av 1700-talet genom svedjebränning i häradsskogen eller vid sjökanten. Beroende på i vilken socken torpen/backstugorna anlades (halvön delas av Kalvsviks och Skatelövs socknar) fördes de till kronogårdarna Hagstad eller Agnäs. Vid privatiseringen av häradsallmänningen år 1837, då grevarna Hamilton på Huseby förvärvade 1037 tunnland av allmänningen, följde torpen med och torparna fick fullgöra dagsverken i

37) Källa krigsarkivet och Elgenstierna: Son till Lindorm (Lennart) den yngre Ulfsax som avrättades i Jönköping. Per Lennartsson Ulfsax blev fänrik vid Västmanlands regemente, 1638 kaptenslöjtnant, 1640 upphöjd till kapten, 1643 major vid regementet, 1656 överstelöjtnant och slutligen 1659 överste. Avsked 14/11 1658. Han deltog i polska kriget samt i fälttåg mot Danmark 1657. Begravd i sakristian i Tofta nu rivna kyrka. Var gift 2 gånger, med Maria Lood och Anna Rääf. Hans son löjtnanten Per (1655-1720), gift med Catarina Bock af Näs f. 661, var den siste Ulfsax som innehade Osaby. En av deras döttrar gifte sig med kaptenen Nils Iflander, innehavare av Hagstad i slutet av 1740-talet. Per Lennartsson Ulfsax var broder till Kerstin Ulfsax gift med William Man i hennes första äktenskap och halvbror till Jöns Gyllensparre i Ingelstad.

38) Källa: Svenska adels ättetavlor, Gustav Elgenstierna, 1934, under släkten Ulfsax.

Vevik eller arrendegårdarna. Kronan hade synat in en del av dem eller så hade innehavaren begärt besittningsrätt om de var belägna på häradsallmänningen. Omkring 1850 köpte fyra bönder 4/16 mantal av häradet omfattande Julås 3/16 mtl (107 ha) och Järnsmedbacken 1/16 mtl (50 ha) och häradsallmänningen försvann därmed.

För Hagstads del berördes

Sundet (från 1600-talet eller tidigare, senare tillkom även "lilla Sundet", torpen öde/revs på 1910-talet).

Gropholmen (1790-talet - öde 1930, eldades upp på 1960-talet).

Brevik (soldattorp ca 1800 - öde 1930-talet).

På Hagstads ägor etablerades två torpställen,

Nyatorp (1790-talet och öde på 1940-talet).

Norratorp/Norräng (1860-talet och idag sommarstuga) samt fyra undantagsställen/backstugor för bl.a. gamla arrendatorer och torpare på gården.

Gubbalyckan/Kilalyckan (från 1600-talet eller tidigare -dag Granelund).

Planen (1840-talet - revs 1890-talet).

Sandvik (1840-talet revs 1890-talet).

Malenas stuga (1870/80 - idag sommarstuga).

Med undantag från Norratorp och Gubbalyckan under Hagstad Norregård kom resterande torp och backstugor att hamna under Huseby/Torne gård. Totalt kom det att etableras närmare 30 torp, backstugor och undantagsstugor under Hagstad, Agnäs samt Hössögårdarna Julås och Järnsmedbacken (efter 1850 då de friköptes av häradet). Detta skedde främst under en hundraårsperiod och speglade den tidens befolkningsökning.

Majoren Arvid Nilssons "lilla säteri" i Kalvsvik

(Uppgifterna om Arvid Nilsson och hans gårdar i Kalvsvik är till stor del lämnade av Dag Hermfeldt, Stockholm.)

I Kalvsviks by fanns 1635 bl.a. 2 av Gustav Vasas reducerade domkyrkoherman, Olofsgård och Andersgård. Dessa brukades av Olof i Kalvsvik och Måns fältväbel. 1651 var nämnda gårdar öde och blev den 12/9 1652 donerade av drottning Kristina till majoren vid Kronobergs regemente Arvid Nilsson (född omkr. 1605 och salig (död) i december 1683). Hans enda kända hustru hette Eva Schmides (Schmitt).

Arvid Nilssons far var sannolikt löjtnanten vid Smålands ryttare, Nils Bengtsson och han hade redan 1621 fått Lökaryds Mellangård, Rydaholm, (f.d. prebendegård) i hans och hans hustrus livstid. Arvid Nilsson hade tidigt en strävan att bebygga den gården för att kunna få den klassad som säteri, men han fick den gården med förbehållet att inte tillträda förrän den dåvarande löjtnanten Nils Bengtssons (hans sannolika far) livstidsdonation expirerade. Det rör sig inte om någon expektansdonation. Expektanserna förbjöds nämligen i 1655 års riksdag. Eftersom Arvid Nilsson bygger på Lökaryd redan 1654 enligt Östbo härads dombok, så är det ytterst troligt att han inte bodde i Kalvsvik. Enligt P G Vejde ägde majoren totalt 4 mantal i Kalvsviks by, utöver ovan nämnda även Baggagården. I den av Länsstyrelsen i Växjö nyligen (2003) utgivna boken "I Vejdes fotspår: bland herrgårdar i Kronobergs län, saknas uppgifter om Arvid Nilssons säteri.

1662 13/5 skrivs på Kinnevalds ting i Vederslövs by: "*Majoren Arved Nilsson berättar det Baggegården i Calzvijkz by är honom för skatt påförd för 1657, dock haver benämnte gård fru majorskan av befallningamannen Håkan Jonsson tillsagt trij (3) års frihet, detta vettne nämbedemannen Anders Sigfridsson veligen å bok att så utlovat blev och frun gården ej på annat sätt emotto, synes vara av förgåtenhet (glömska) utelyckt av avkortningsboken*" 39)

Av Kinnevalds härads dombok framgår också att Arvid Nilsson och hustrun bodde i Kalvsvik år 1662. En piga i Kalvsvik hade förlupit sin tjänst hos majoren då hon varit stadd att passa ett litet barn. Majoren och hans praeceptor begav sig (enl. domboken) till flickans föräldrar i Kalvsviks by för att söka efter henne.

Arvid Nilsson flyttade omkring 1665 till säteriet Lökaryds Mellangård i Rydaholms sn., Jönköpings län. Vid 1679 års hållen säterirannsaking i Kalvsviks by befanns sätesgården vara ofullständigt bebyggd och säterifriheten blev därför utslagen. Gårdarna reducerades (drogs in) 1683 och förlänades samma år Arvid Nilssons änka i livstid. Efter hennes död 1702⁴⁰⁾ återgick gårdarna till kronan.

"I juni 1679 hölls säterirannsaking på majoren Arvid Nilssons "lilla" säteri i Kalvsviks by, som består av två små förmedlade hemman och ringa ägor, jämväl ringa bebyggt både uti sätes- och ladugården av orsak att hans

39) Kinnevalds daombok 1662, fol 16.

40) Enligt jordeboken, anteckning 1701 är änkan död och säterifriheten expirerar med 1702 års ränta. 1766 anges gården som krono. se även i tidskriften Släkt och Hävd 1998:3/3, sid 114.

medel sig intet kunnat sträckia gården vidare att bebygga. Gården brukas för arrende av regementskvartermästaren Manhaftig Per Larsson med hans och icke majorens avel, på vad conditioner han gården possederar är ingen annan underrättelse ankommen. Kalvsviks säteri kan intet estimeras för säteri, efter det varken är synnerligen bebyggt eller med avel försedd, dock under vederbörandes omdöme ödmjukligen hemställes."

"Kalvsviks säteri, som majoren Arvid Nilsson posiderar, har intet estimerats för säteri efter det varken är synat byggt och med avel försett, dock under vederbörandes omdöme ödmjukhet hemställes."

"Majoren Ädel och Manhaftig Arvid Nilsson äger 2 hemman i Kalvsviks by utom de 2 som han bebor."

Löjtnanten Per Larsson Kyhlman⁴¹⁾ arrenderade Arvid Nilssons gårdar i Kalvsviks by mellan åren 1665-1679. Han blev 1678 regementskvartermästare med det gamla prebendebostället Formetorp som löneboställe och bodde där fram till sin död i 40-årsåldern år 1685. Hans änka Britta Andersdotter bodde kvar i Formetorp med "fattiga små barn" (hon signerade sin salige mans spannmål hos kronan den 13/2 1686) till säkert till 22/11 1690 och sannolikt till 1692 då Peter Rosenbohm anges till Formetorp. Det gick bra för deras barn, dottern Britta Maria Kyllman (f 1677) gifte sig två gånger (1700 och 1703), båda gångerna med prästmän. Två av sönerna gick i Växjö skola omkring 1700.

Den 21/6 1696 tillträdde Peter Rosenbohm som regementskvartermästare och 1706 Gustaf Hjelmberg (1658-1712)⁴²⁾ som kvartersmästare med Formetorp som löneboställe. Redan 1685 hade Formetorp ersatts av Hagstad som regementskvartermästareboställe för Kinnevalds kompani, med Petter Rudebäck som första innehavare.

Arvid Nilssons militära karriär

1. Möjligen kan han knytas till det finska rytteriet före 1633. Enligt Krigsarkivets kortregister över officerare förekommer en viss Arvid Nilsson som löjtnant vid Wunchs finska skvadron mellan 1629-1633.
2. Med säkerhet fänrik vid Jönköpings regemente från 1633.
3. Löjtnant vid samma regemente 1634.

41) Död 12/8 och den 1 nov 1685 "Begrovs Hr RegementsQwarteraMästaren Pehr Larsson Kyllman i Kallfswiks kyrika". "Edel och Manhaftig Herr RegementsQwarteraMästrare i Formetorp".

4. Kapten vid Kronobergs regemente 1644. Var kompanichef över eget kompani (Arvid Nilssons kompani) med knektar från Kinnevalds och Konga härader. Detta kan ha varit en koppling till erhållna donationer i Kalvsvik.

5. Arvid Nilsson blev major i det Polska kriget 1655-1658, enligt uppgift i Skånska generalguvernementets arkiv.

6. Blev 1658 kommandant på Christianopels fästning i östra Blekinge, dvs. samma år som Blekinge, Skåne, Halland m.fl. danska provinser tillfördes Sverige genom fredan i Roskilde.

7. Efter tre år som kommandant blev Anders Nilsson entledigad från sin tjänst och levde därefter som "reformerad" major och nog mest i Lökaryd.

Arvid Nilsson måste ha varit en duktig karl som från menig ryttare nådde kommandantsgraden, och detta utan att vara adlig. Som nybliven kommandant bör han ha legat nära ett adelskap. Men så dog kungen 1660. Kanske var det då dags för nya män? Karl XI:s förmyndarregering nyadlade inte i särskilt stor omfattning. Flera av Arvid Nilssons barn kallade sig Elfman.⁴³⁾

I jordeboken 1698 anges följande frälsegårdar i Kalvsviks by:

Bohlsgården Krister Nyberg (se nedan)

Kullagården Gyllensparre

Sätessgården Per Ulfsax (sannolikt Söregården - tidigare William Mans sätessgård som ägts av Kristin Ulfsax). 1692 anges Anders Månsson Spegel som bosatt i Söregården.

Persgården Krister Nyberg (se nedan)

42) Magnus återfinns i matrikeln för Växjö skola 1/10 1698: "Magnus Gustavi Hielmbergh Rev. Domini Pastoris: filius in Hielms Rijd ann: 12 fere implens in Classe: Infm. (infinam)". Översatt blir det: "Den 1 oktober 1698 inskrevs i skolan Magnus Gustavsson Hielmberg, vördig herr kyrkoherdens son i Hjälmseryd, ungefär 12 år gammal, i lägsta klassen" (egentligen 'andraklassen'). Den 25 juni 1706 sätts punkt för Magnus skolgång då han rekryteras - han går "ad militam" - uttas till soldat. Han tjänstgör som kvartermästare vars uppgift var att hålla flankerna i kavalleriformationerna vid anfall. Magnus överlever kriget och han dör i Formetorp - Kalvsvik.

43) Dag Hernfelts uppsats i *Släkt och Hävd* 1998 s. 139-159 redovisar släkten Elfmans ursprung. Där finns också upplysningar om Arvid Nilssons barn och de tre grenar som leder framåt i tiden. En av Arvid Nilssons söner, Nils, adlades 1690 med namnet Elfwencrona.

1689 efterträddes Petter Rudebäck av Krister Nyberg⁴⁴) som regements-kvartermästare i Hagstad. Till löneförmånen Hagstad hörde då även, noterat fram till 1818 och ännu 1869 under Hagstad Södregård, ett ställe "Cavo: No 201 Veaxio Comp., Tuwedstorp, i Allbo härad". Stället hade vid reduktionen blivit från "Frälse till Crono förbytt hemman" och hade "boskapspenningar fritt".

...och följande kronohemman...

Kronogård (även kallad Andersgården)	Reducerat från major Arvid Nilsson och donerat dess änka i livstid under frälse efter Kunglig Resolution den 7 december 1683. 1686 anges kronogården som "sätessgården reducerad med 1683 års ränta och nu kronan behållen". I 1702 års jordebok antecknas " <i>Donatarien död, friheten exspirerar med 1702 års ränta</i> ".
Olsagård (Olofsgården)	1652 den 12 september don. sal. Arvid Nilsson Reducerat med 1683 års ränta. 1686 står det " <i>Förlänt Arvid Nilssons änka i livstiden den 7/12 1683.</i> ". I Kinnevalds dombok 1690 (folio 28) talas om Olsagård i Kalvsvik "som 30 år legat öde"
Baggagård	1652 donerat greve Robert Douglas (skotsk "legoknekt"). Köptes av majoren Arvid Nilsson 1657 med "tre års skattefrihet".
Klockaregård	1649 donerat välb. Per Linnartsson Ulfsax. Reducerat med 1682 års ränta.

...och 1699 nedanstående skattehemman

Toragård, Björsagård, Lockagård, Björket, Länsmansgård och Ljungagård.

Majoren Jöns Gyllensparres säteri i Kalvsvik

Kläcklinge är ett gammalt frälsehemman om 4 lispunds smörränta, som väpnaren Jöns Henriksson Gyllensparre år 1509 fick i arv efter sin moder Ingeborg Jonsdotter (död 1509), Jon Folkassons dotter. Kläcklinge blev säteri före 1628 då även Hulevik i Västra Torsås socken inlades under

sätsgården och ägdes av majoren Jöns Persson Gyllensparre till Ingelstad (död 1685). Sonen Per Jönsson (Gyllensparre) var först gift med Catharina Stråle (d 1635) som 1611 gifte om sig med Lindorm Ulfsax till Osaby (blivande svärfar till William Man).

I jordeboken 1650 anges att Jöns Gyllensparre äger Kläcklinge till sätsgård och den årliga räntan uppgår till endast 2 årliga hästar och 2 koningshästar. 1672 och 1674 anges Erik Gyllensparre som ägare till Kläcklingen. 1683 berättas Kläcklinge vara "bebyggt så att det kan quadrera emot profossens villkor, som det jämväl bebor eller låter bruka med egen avel. På gårdens ägor är endast uppsatt ett oskattelagt torp." Profossen var det lägst rankade befälet som övervakade ordningen bland soldaterna, verkställde bestraffningar m.m. Profossen hade eget militieboställe och ingick i kompani eller regementsstaben.

Jöns Gyllensparre var halvbroder till Per och Kristin Ulfsax. Kristin var gift med William Man till Hagstad i sitt första gifte. Under 1690-talet ägdes Kläcklinge av Göran Rosenbielke⁴⁵) och 1710 tillkom Kalvsviks Kullagård och Kalvsviks Söregård.

Sammanfattning

Kalvsviks socken hade under stormaktstiden 3 donerade säterier, William Man (Kalsviks Söregård) till Hagstad (1621), Jöns Persson Gyllensparre (Ingelstad) till Kläcklinge (före 1628) och Arvid Nilsson (Lökaryd i Rydaholm sn.) till Kalvsvik (1652). Frälsemännen, samtliga officerare, hade fått dessa som ersättning (sold) för insatser i krigen. Det enda säteriet av någon storlek, som hade en ståndsmässig bebyggelse, var Hagstad. Det byggde på två donerade gårdar (Hagstad och Rävsjö) och ett torp (Skärvudde) samt 7-8 gårdar som tillförts via frälsemannens hustru Kristin Ulfsax.

44) Nyberg innehade Hagstad och Tufwedstorp fram till 1702, då han blev kapten och chef för Norrvindinge Compani. Avsked erhöles 1703. Nyberg deltog i Skånska kriget samt bevistade Malmöbelägring och slaget vid Landskrona som fänrik. Han erhöles då ett slag i huvudet, varvid syn och hörsel vid tilltagande ålder försvagades. Han dog 1727. Nyberg var troligen inte bosatt i Hagstad. Han ägde frälsehemmannen Ekamåla samt Bohlsgård och Persgård i Kalvsviks by, omfattande 1 $\frac{3}{4}$ hemman (samtliga förmedlade) i Kalvsviks sn.

45) Kapten. Född 1663 7/8 i Line-Hovgård, Väckelsång. Död 1709 24/1 i Väckelsång. Gift 1689 10/5 på Ekeryd., Väckelsång med Magdalena Rudebeck. Född 1664 8/2. Död 1698 2/4.

I Hagstads fall dog emellertid frälsemannen när sätesbyggnationen just hade uppförts och senare även hans manliga bröstarvingar i krigen. I de andra fallen utsläcktes sätesfriheten då frälsemannen varken bebyggt eller brukade säteriet. För Kalvsviks del kan därför slutsatsen dras att de säterier som fanns inte uppfyllde kraven och därför släcktes sätesfriheten ut.

I Kalvsviks socken hamnade även en hel del gårdar som ladegods under frälsemännen i Osaby (familjen Ulfsax) och Ingelstad (familjen Gylensparre), Bergkvara m.fl. genom donationer. Socknens alla tre sätes- och flertalet fräseladegårdar drogs in (reducerades) vid Karl XI:s reduktion. Sörögården i Kalvsviks by, där William Man och Kristin Ulfsax bodde (även kallad sätesgården) under uppförandet av sätesbyggnationen i Hagstad, kom emellertid inte att reduceras utan blev kvar inom släkten Ulfsax. Några fullvärdiga säterier fanns sammanfattningsvis inte i socknen.

För Hagstads del innebar säteriperioden att gården bebyggdes ståndsmässigt, hölls samman och utvecklades till att bli den största kronogården i Kalvsviks socken. Den brukades av tre arrendatorsfamiljer med egen avel och blev under 1700-talet löneboställe för regementskvartermästare och även kaptener. Få av dem bodde där. Omkring 1800 fick officerarna kontant lön och Hagstad fortsatte som arrendegård under kronan till 1903 då gården (105 hektar) såldes på offentlig auktion. Vid den första privatiseringen av den stora häradsallmanningen på Hössöhalvön år 1837 till grevarna Hamilton på Huseby (1037 tunnland) fanns under Hagstad fyra torpställen och tre backstugor. Under 1900-talet har Hagstad splittrats i många delar, bl.a. ett sommarstugeområde med 23 tomter år 1964. Under semestertid finns det nu fler invånare än på 1800-talet. William Man hade också nu gjort sig förstådd då det talas tyska, danska, engelska och svenska bland de sommarboende.